

PASKUTINIAI DUONOS VALGYTOJAI

R. Granausko apsakymas „Duonos valgytojai“ jau yra užsitikrinęs pastovią ir patikimą vietą lietuvių literatūroje. Todėl reikėtų klausti, kodėl jis taip išsiskiria iš daugelio kitų panašiomis temomis parašytų kūrinių, kas jame taip svarbaus pasakytą? Ar įmanoma jo temą suglausti iki įprasto publicistinio teiginio, jog čia vaizduojamas senojo kaimo irimas, jo draskymas ir jaunosios kartos pasimetimas, apie tai dabar pilna laikraščiuose, kalbama radijo ir televizijos laidose, su tuo literatūrai būtų beviltiška lenktyniauti. Ten rasime daug kraupesnių pasakojimų apie tai, kaip „žentai“ kirviu žudo senuosius „duonos valgytojus“, kariasi, apie apsuksnių „vandų“ vyrams įsteigtas girdyklas, našlaičiais paliktus vaikus.

R. Granausko parašyta lyg ir apie tai, bet ir – ne. Todėl derėtų klausti, kodėl „Duonos valgytojai“ nėra tik pasakojimas apie tai, „kaip būna gyvenime“, o vis dėlto *literatūrinis tekstas*, kuriam reikia taikyti visai kitus analizės būdus, suprasti net ir žodžių reikšmes, nes jos su senaisiais žmonėmis irgi grimzta į praeitį.

O juk panašiai daugybė Lietuvos kaimų savo istoriją neseniai taip pat užbaigė su paskutine naminės duonos rieke. Šios visos apsakyme papasakotos istorijos ašis yra *duona*, čia jau *paskutinė*, nors galima suprasti, jog senieji ta savo duona jau nieko nesugrąžins ir nepakeis. Ji jau tapo turgų ir kioskelių preke, savo kvapu dar vis žadinanti prisiminimus apie, anot B. Baltrušaitytės „saldžiarūgštę tėvynę“.

Gilieji teksto turiniai. Paprastai literatūros kūriniuose vaizduojami įvykiai, veikėjų elgesys, jų ketinimai būna projektuojami į įvairius užmenamus ar numanomus kontekstus, siužetus, veikėjų tipus. O ir šiaip žmogus ieško tam tikrų universalių modelių, sistemų, jomis siekdamas įsisaugoti savo patirtį. Tai gali būti kultūra, religija, mitologija, menas, kuris veikia tarsi ekranas, jame išdidinti įvairūs ženklai, simboliai tarsi įrašo žmogaus gyvenimą į platesnius, universalius kontekstus.

Per šią simbolinę tikrovę žmogus atsiduria didelėje praeities ir dabarties erdvėje, bando tai įsisaugoti veikdamas, dirbdamas, kalbėdamas ar kurdamas. Didelė dalis prasmių būna užšifruota įvairiuose vaizdiniuose, daiktuose, tekstuose. Tai jau matėme kalbėdami apie liaudies meną, tautosaką, taip pat apie J. Apučio apsakymą „Erčia, kur gairus vanduo“, kurio veikėjai tarsi ima dešifruoti savo gyvenamąją aplinką, pilną prasmingų ženklų.

Pasirinktas R. Granausko apsakymas „Duonos valgytojai“ šiuo požiūriu yra įsidėmėtinas. Atidžiai skaitydami tekstą galėsime įsitikinti, kaip kūrinio veikėjai, o ypač senieji, manipuluoja daiktais, vaizdiniais, atlieka veiksmus, kurie turi tam tikrus reikšmių kodus, kitaip tariant, dešifruoja tekstus, „perskaitomus“ remiantis dar kitais, už tų tekstų esančiais tekstais.

Paprastai žymiuose literatūros kūriniuose ypač prasmingi nežodiniai, kitaip tariant – negramatiniai teksto rišlumo būdai, tam tikros nuorodos į tai, kas tiesiogiai nepasakoma. Patys žodžiai, papasakota istorija neretai tėra tik teksto paviršius. Štai apsakyme „Duonos valgytojai“ lyg ir nėra papasakota kokio nors ryškesnio atsitikimo, tačiau savo viduje šis kūrinys yra nepaprastai intensyvus, jame reiškiasi daugybė grįžtamųjų ryšių, asociacijų, potekstinių vaizdinių.

Kitaip tariant, vis labiau tolstant nuo tiesioginių aprašymų, giliau grimztama į tekstą, pro jį prasišviečia kiti, senesni, bendresni tekstai, kurie sietini su istorija, tradicine kultūra, mitologija, religine žmonių patirtimi, psichosomatiniais veiksniais. Kartais sakau, jog popieriaus lapai, kuriuose autorius rašo šiuolaikinį kūrinį, būna jau ne vieną kartą prirašyti: *visi tekstai rašomi ant kitų tekstų*. Todėl skaitant reikia matyti, kas pro tuos tekstus persišviečia.

Tuo požiūriu „Duonos valgytojų“ tekstas yra gerai „permatomas“, pro jį galima „skaityti“, kas tuose žmonėse slypi, iš kur visa tai. Rašytojas, primygtinai lyg ir nieko nesutirštindamas, atveria gilį, dar tų

žmonių neįsąmonintą krizę, pakeitusią jų orientacijas laike, erdvėje, kultūroje, šeimoje, visoje gyvensenoje. Leisdami gilyn į panašius tekstus kaip į pasakų požemius, ten randame nugrimzdusią praeitį, sutinkame mirusiuosius ir sapnų pabaisas, kurios – nematomos – vedžioja gyvuosius.

Dabar grįžkime prie apsakymo „Duonos valgytojai“ turinio. Čia veiksmas telpa vienos dienos atkarpoje, kurią sudaro *rytmetinis pabudimas* (kiekvienas pabunda tarsį su visu savo gyvenimu), *dienos pradžios ruoša* (kuria krosnį, eina melžti ir pan.), *veiksmas dieną* (duonos kepimas, vyrų susibūrimas prie parduotuvės) ir *pavakarės vaišės* („duonos valgytojų“ susibūrimas, tuo metu gėrovų „vaišės“ dvarvietėje).

Tokioje nedidelėje laiko atkarpoje sutelktas ypatingai stiprus vyksmas, nes ir laikas, ir vieta, apie ką bus kalbama toliau, yra savaimė prasminga, atitinkamu būdu sumodeliuota, suteikiant tam tikras reikšmes tuo metu kažką veikiantiems. Čia, nuo senatvės treškant Rimkų trobai, atgyja senųjų praeitis. Tačiau ir jaunieji, ir senieji jau gyvena pagal skirtingus laikus, kurie per tą vieną dieną iškyla, susiduria vienas su kitu.

Kaip matysime vėliau, senųjų Rimkų laikas jaučiamas kaip kartotė, jis yra *ciklinis*, tuo tarpu jaunieji dar lyg ir neturi praeities ir gyvena pagal *linijinį* laiką – nuo ryto iki vakaro, nuo pirmadienio iki sekmadienio, nuo pirmos iki pirmos ir pan.

Ta vienos dienos atkarpa, kurioje telpa pasakojimas, yra nepaprasta dar ir tuo, jog tai – *sekmadienis*, tai yra *šventas, pašventintas laikas*, reikalaujantis tam tikro nusiteikimo bei elgesio, dėl ko tarp dviejų sodybos gyventojų grupių tarsį kyla užslėptas, atvirais veiksmais beveik nepasireiškiantis konfliktas.

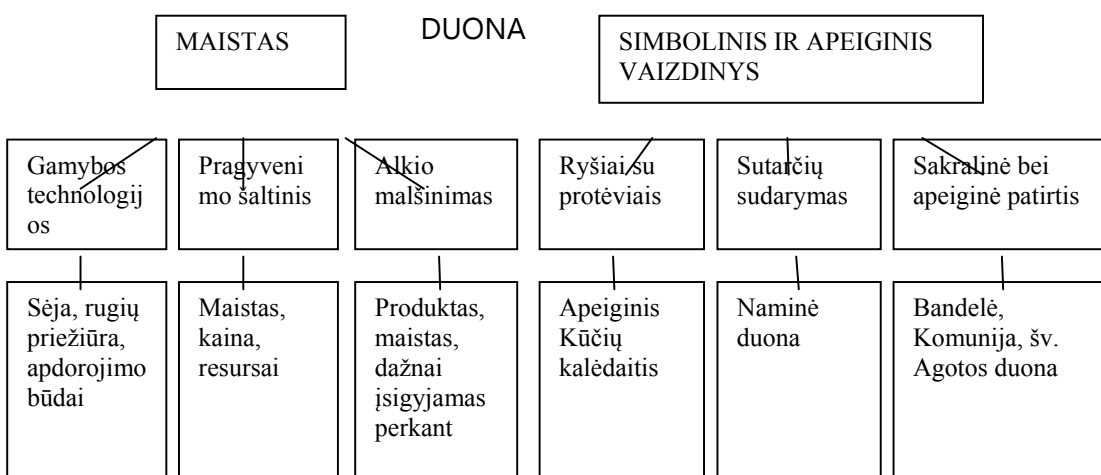
Prie panašios laiko sampratos mums teks grįžti, kai kalbėsime apie kitą R. Granausko apsakymą „Vakaras, paskui rytas“. Šiame ir kituose rašytojo kūrinuose neretai vaizduojamas sekmadienis, ta ypatinga savaitės diena, kurioje, prasidėjus gyvenimo ir papročių irimui, susikerta laiko šventumas ir jo profanacija.

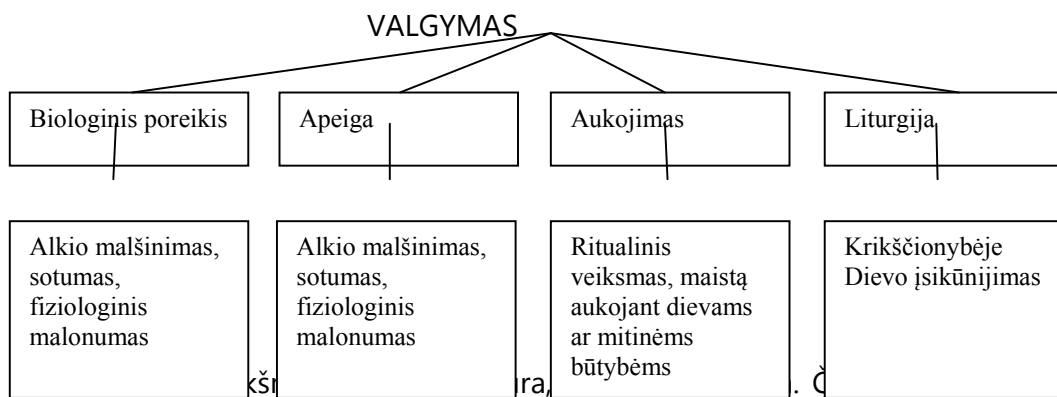
„Duonos valgytojų“ perskaitymo kodo galima ieškoti jau pačiame kūrinio pavadinime, kuris nuo teksto pradžios iki pabaigos skaitymą kreipia tam tikra gerai juntama vėže. Prasminiai apsakymo raktai yra tie du pavadinimo žodžiai: *duona* ir *valgymas*.

Duona mūsų kultūroje ir tradicijose, kaip ir religijoje, yra labiausiai semantizuotas produktas, turintis daugybę prasmų, reiškiančių šeimos bendrystę, bendruomenės telkimosi būdą, vegetacinio augalijos ciklo kartotę. Todėl ir duonos *valgymo* semantika taip pat neretai turi simbolinę prasmę įvairiose šventėse, agrarinėse bei religinėse apeigose.

1-oje lentelėje pateikiu vieno ir kito žodžio reikšmių išklotines. Kaip galima įsitikinti, iš jų autorius išskiria tik tam tikras visa teksto sandara suaktualintas prasmes. Paprastai ūkinėje veikloje duona būna siejama su gamyba, javų auginimo bei priežiūros technologijomis, apdorojimu (publicistikoje neretai sakoma: „Užaugo gera šių metų duona“ ir pan.), minima kaip kasdieninis maistas, padedantis išlikti sunkmečiais, palaikyti gyvybę.

1 lentelė

kaip simbolinis apeigų, ritualų produktas, reiškiantis ryšius su protėviais, religiniais bei mitiniais autoritetais. Taip pat ji naudojama ir kaip priemonė sudaryti įvairioms sutartims, jas sutvirtinant *duonos valgymu*, jos dalijimu ir pan. Katalikų tikėjimas duonai suteikia aukščiausias sakralines kvalifikacijas, nes ji atestuojama kaip Dievo kūnas, tai yra Komunija.

Pradedant skaityti šį apsakymą, iš karto reikia pasakyti, jog iš viso lentelėje pateikto duonos reikšmių sąrašo R. Granauskas duoną renkasi kaip satarčių sudarymo ir jų atnaujinimo priemonę ir kaip produktą, reprezentuojantį *ciklinį laiką*. Todėl senųjų duona yra *naminė*, susieta su bendruomene, jos papročiais, praeitimi, o kita, jau žento – *savo duona*, pirktinė, tinkama tik *savo vartojimui* be jokių giliųjų turinių. Prisiminkime J. Apučio „Dobilės“ Marčių, kuris, susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, neišvyksta į miestą *pirkti duonos*, nes ji čia jau nieko nekeis, būdama ne šeiminės veiklos produktas.

Taip iškyla dviejų kulinarijų kultūrų priešprieša, keičianti visą tradicinės sanklodos semantinį kodą, maisto ruošimo ir jo vartojimo reikšmes, net artimiausių žmonių santykius. Kulinarinė kultūra, kaip viena pastoviausių ženklų sistemų, yra gana paveiki, technologinės permamos gali radikaliai keisti įvairias žmonių elgsenas. Čia pravartu vėl prisiminti K. Donelaitį, *Metuose* barantį būrus, kam šie pametą savo šiupinius, drabužius ir imą tai, kas svetima ir kas griaua čia nusistovėjusią tvarką.

Apsakymo turinio išsklotinė. Literatūros kūriniuose dažniausiai siekiama tam tikros veiksmų bei santykių pusiausvyros bei simetrijos, kuri pasiekama („laiminga pabaiga“) arba – ne (tragedija, drama). Tačiau nei „laimingos“, nei nelaimingos pabaigos autorius nepateikia, nes jų ir nematyti.

A. Zalatorius, taip pat analizavęs šį apsakymą, sako, jog autorius čia „beveik išnyko“, „skaitytojas turi spręsti pats, [...] į pasaulį žiūrėti kelių personažų akimis“. Todėl tenka akylai stebėti, kur ir kas yra, ką veikia, ką veikėjai mato ir girdi, pagaliau, kiek jų kuriame epizode yra: vienas, du ar keliese, ką vienas apie kitą galvoja?

R. Granausko apsakyme „Duonos valgytojai“ lygiagrečiai plėtojami, kartais ir supinami du pasakojimo srautai apie tai, ką veikia ir galvoja senieji Rimkai ir kuo tuo metu užsiėmę jaunieji – jų duktė Marytė ir žentas bei kiti kūrinio veikėjai. Panašiai kaip ir troba, jų gyvenimas, įpročiai, butis taip pat turi „du galus“, kuriuos dar šiek tiek sieja duktė.

Kaip kai kuriuose J. Apučio kūriniuose, taip ir čia tam tikras semantinis krūvis tenka skaičiams. Nuo to, kiek tuo metu vienoje vietoje yra veikėjų, keičiasi nuotaika, kalba, santykiai. Iš pradžių veikėjai pristatomi po vieną, kai jie pabunda tarsu su visu savo gyvenimu. Vėliau jie pasirodo po du (vyras–moteris, moteris–vyras, vyras–vyras), po tris (du vyrai ir viena moteris ir atvirkščiai), po keturis (gėrovai prie Vandos parduotuvės), pagaliau – aštuoni senieji sodybos ir kaimo gyventojai (aštuntajam, jau mirusiam Medučiu, palikta vieta) prie stalo su *namine duona* ir *pienu*.

Taip veikia vadinamasis *poros archetipas*, kuris aptinkamas tiek mitologijoje, tiek tautosakoje, tiek papročiuose. Apsakyme matome, kokie čia skirtingi tų porų ryšiai. Štai senieji Rimkai nuolat vienas kitą jaučia net ir nesimatydami, atrodo, kad girdi mintis, mato ką nors veikiančius sapnuose. Ši pora per

metų metus tarsi suaugo į viena, tuo tarpu jaunųjų duetas gana nepatvarus, vieno su kitu ryšiai trūkinėja, nes jų beveik niekas tvirčiau nesieja, išskyrus tik maistą.

Nelyginių skaičių rikiuotė apsakyme yra kažkuo vis negerai trečiasis stebi kitus, dažnai nepalankiai vertina. Marytei nesmagu, kad ji su tėvais pusryčiauja tik trise, žentas ima „siusti“, vos tik vienas iš gėrovų pasišalina („Tvoti ir tvoti per tą snukį rupūžėms.“). Senasis savo negalią pajunta, kai neša tik pusę kibiro molio duonkepei užglaistyti (anksčiau – pilną), kai ima septintą skilų glėbį arba kai vienas eina per bulvių lauką su negeromis mintimis apie žentą. Ypač negeros mintys kyla jaunesiems, kai jie lieka vieni (pagirios, įtarinėjimai, netikrumas, vienišumo jausmas).

Štai kaip apsakyme beveik viskas rikiuojama skaičiais: keturi sodybos gyventojai – keturi vyrai prie parduotuvės – keturi iškepti naminės duonos kepalukai – aštuonios vietos prie vaišių stalo. Šių skaičių ir apsakymo *kulminacija yra aštuoni*. Tiek bus vietų prie stalo duonos valgytojams, kurie autorius prasmingai siejami su aštuoniais skilų glėbiais.

Atkreipkime dėmesį į senojo Rimkaus mintis, kai jis eina į daržinę atsinešti skilų: „Kad aš buvau jaunas, duonkepiui reikėdavo keturių glėbių, vėliau – šešių, dabar jau reikės aštuonių“. Dabar senasis simboliškai atsineša aštuonis glėbius, kiekvienam valgytojui po vieną. Tokiu būdu tie aštuoni glėbiai susieja duonos valgytojus ir su ugnimi, kuri čia reiškia ir apsivalymą, ir nenutrūkstamą ryšį su mirusiais (su Medučiu), per ją transformuojant rugius, tai yra juos paverčiant duona – bendru gyvųjų ir iš gyvenimo išėjusiųjų maistu.

2-oje lentelėje pateikiama erdvės, laiko, veiksmų, maisto bei žmonių santykių išklotinė. Pagal tai, kas joje pateikiama, galima matyti, kaip viskas tarsi dalijama į dvi dalis pusiau, abiem veikėjų grupėms veikiant skirtingai pagal savo amžių, patirtį savo vietos supratimą.

2 lentelė

Rimkai, senieji kaimo gyventojai	Žentas, Marytė, Vanda, vyrai prie parduotuvės
TERITORIJA Kaimas su aštuonioms sodybom „tarp miško ir upės“, <i>Uždara erdvė</i>	Parduotuvė kryžkelėje, visiems prieinama Vandos parduotuvė, <i>Atvira erdvė</i>
LAIKAS: SEKMADIENIS Susikaupimas, rimtis	Girtumas, nerimas, derybos, piktumas
ŠVARA Tik pienui ir kitoms būtinoms reikmėms naudojami kibirai, plaunama ližė, švariu rankšluosčiu užtisiamas vaišių stalas	Žentas šlapinasi į kibirą, ant ližės pakabintas jo „benzinais“ dvokiantis vatinis, ant stalo numestos kelnės
TRAUKOS CENTRAS Senųjų vaišių stalas su duona ir pienu. Lašinių senieji jau nebevalgo	Prekystalis su gėrimais ir „savo duona“; Marytė skuta bulves ir verda mėsą

Senųjų veikimo būdas yra motyvuotas visos tradicinės sanklodos, iš anksto numatomas bei planuojamas (senųjų atsibudimas rytą), nepripažįstantis atsitiktinumų, ir jaunųjų –chaotiškas, impulsyvus, labiau susijęs su fiziologiniais pojūčiais: pabudęs žentas dar nežino, kaip susiklostys jo diena, nes tai priklausys nuo kelių rublių pagirioms „užgesinti“, o Marytė skausmingai galvoja, kad vyras šiandien vargu begers pieną, vėl į namus parsvirduliuavęs girtas.

Tuo tarpu senieji, vis mažiau kreipdami dėmesio į jaunųjų elgesį visą dieną nedarys nieko, ko nėra jų patirtyje, kas neapgalvota ir nesumanyta iš paties ankstyvo ryto. Toks veiksmų ir jų elgsenos aiškumas kildintinas iš senųjų sodybos gyventojų patirties bei praeities, kuri jiems vienintelė ir belikusi. Tuo tarpu jaunesnieji jos dar beveik visai neturi, kaip galbūt neturės ir ateities, išskyrus neaiškias užuominas apie tą galimą „savo“ gyvenimą kažkur „netoli Skuodo“.

O senieji šioje nykstančioje sodyboje, skirtingai negu jaunieji, yra savaip ramūs, nes visa jų ruošos prasmė jiems jau yra gerai žinoma ir neatšaukiama: teisingai, nieko neišardžius ir nepakeitus, niekam blogo nepadarus – numirti.

Sutarčių sudarymas. Abiejų apsakymo veikėjų grupių susibūrimo tikslas yra vaišės. Jos vyksta atskirai: senieji joms ruošiasi savuose, nuo senumo braškančiuose namuose – jaunieji, vien vyrai, be moterų, buriasi prie Vandos parduotuvės. O juk būdavo įprasta, kad tokiuose subuvimuose dalyvautų ir vyrai, ir moterys. Jų bendravimo motyvai taip pat labai nepanašūs.

Dabar reikėtų šiek tiek prisiminti tradicinių vaišių arba vaišinimo paskirtį, jų apeiginį pobūdį. Paprastai vaišės iškeliamos sudarant ar patvirtinant sutartį, į savo tarpą priimant naują šeimos narį, atsiteisiant už paslaugas, užgeriant pirkinį, sutvirtinant giminytės ar šeimos ryšius. Ypač ryški paprotinė vaišių prasmė kalendorinių bei agrarinių švenčių metu, pradedant ar užbaigiant metų vegetacinį ciklą, dalijantis maistu su mirusiais (Vėlinės, Kūčios, kitos mirusiųjų atminų dienos), aukojant žemę, augalus, gyvulius globojančioms dievybėms ir pan.

Švenčių maistas paprastai būna semantizuotas, juo vaišių dalyviai yra atestuojami kaip priklausą kokiai nors bendruomenei, grupei, santalkai, draugijai. Dar ir šiandien, jeigu žmogus nepakviečiamas, reiškia, jog jis yra atstatydintas.

Senųjų Rimkų diena kupina įtampos, nes ruošiamasi ypatingoms vaišėms, kurios turės sutelkti gyvuosius ir mirusiuosius, atkurti gyvenančiųjų ir iš gyvenimo išėjusiųjų bendruomenę ar luomą: prie vaišių stalo jie patirs didingus įsijautimus, nepaprastą jėgų antplūdį, sužadintą *naminės duonos* ir *pieno*. Ši vaišių apoteozė juos ištikis apsakymo pabaigoje.

Tuo tarpu iš paties ankstyvo ryto Rimkai jaučiasi apimti senatvės negalios, kuri juos apleis tik prie vaišių stalo. Prabudę jie jaučia, kaip senėja ir tuštėja sodyba. O kartu su ja – ir jų gyvenimas. Čia jau niekada, kaip sužinome iš tolesnio pasakojimo, nebus vaikų, nes žentas vis kažko delsia, tik ranką palaikydamas ant žmonos šlaunies. O ir jis pats, galima sakyti, namuose yra tik svečias, nes visą savaitę nežinia kur trunkosi su tuo savo sunkvežimiu.

Rimkams tik belieka sodybos tyloje klausytis, kaip nuo senumo treška ir pamažu smenga troba, jaučia, kaip juos pamažu apleidžia jėgos, lėtėja judesiai. O senosios Rimkienės vizijose jau šmėkščioja mirties vaizdiniai: ją baugina didysis varnas ant stogo ar stulpo, pusiaumiegiais regimos kapinės, mirusio vyro vaizdas sapnuojant, jos pastebimas ankstyvas dukters Marytės senėjimas („taip gelia širdį dėl vaiko senatvės“ – pati sau galvoja motina).

Tokios mintys ir mirties vaizdiniai sudaro Rimkų ruošos ir tos dienos veiksmų foną. Tačiau jų buitinius rūpesčius persmelkia didesnės ir gilesnės egzistencinės ar net transcendentinės nuojautos, ištikusios juos ypatingą šventą savaitės dieną ir veikiančios stipriau už kasdieninį norą valgyti ir gerti, galingiau nei noras dar kaip nors į senatvę prasigyventi, paveikti ir namuose suturėti jaunuosius, kad ir jie pajustų tėvų pastangų vertę ir naudą.

Visi senųjų Rimkų veiksmai yra fiksuoti, kitaip sakant – archetipiniai, reflektuojami kaip paveldėtos ir nekintančios vertybės ar net į praeitį atgręžtos utopijos. Gyvenama, jaučiama, galvojama ir veikiama

savotiškame simboliniame pasaulyje. Visai kitokiame reikšmių lygmenyje yra atsidūrę senųjų daiktai, įpročiai, paprasti kasdieniniai buities rūpesčiai, pagaliau – maistas, taip pat griežtai padalintas tarp abiejų jų gyvenimo „galų“.

Visa apsakymo sąranga, veikėjų veiksmai mus nuteikia, *kad naminė duona jau nėra kasdieninis maistas* ir kad ji yra pasiekusi aukščiausią simbolizavimo, kaip matysime vėliau, gal net sakralizavimo lygmenį, ją įrašant į kultūrą, paverčiant gyvųjų ir mirusiųjų bendruomenės maistu. Prarasdama kasdienes funkcijas, ji tampa kultūrine, istorine bei memorialine vertybe. Būtent Rimkai, kaip kokie apeigų veikėjai, duoną transformuoja į šį aukštesnį semantinį lygmenį.

Todėl jų sekmadieninę ruošą labiau tiktų vadinti apeigomis, nes senųjų tikslas nėra visai šeimai paruošti maistą, juk duonos paskirtis čia visai kita. Plušėdami bei tupinėdami apie duoną, jie jaučia, kad netrukus reikės išeiti iš gyvenimo. Jos kepimo procedūros tarsi pakartoja viso jų gyvenimo patirtį, veiksmus, kurie jau yra lyg ir ne šių laikų, bet galintys garantuoti vietą kitose laiko ir erdvės dimensijose.

Galima sakyti, kad vaišes ruošdami Rimkai savotiškai išeina į praeitį, žengia į mirusiųjų pasaulį, prie stalo simboliškai pasikviesdami jau minėtą Medutį, kaip ano pasaulio atstovą, su juo per duoną vaišių metu sudarydami sutartį.

Prasmingi senojo Rimkaus žodžiai, kai jis, užsiimdamas ruošą, pats sau pagalvoja: „kaip sunku jiems [jauniems] bus numirt“, kitaip tariant, neparagavus *naminės duonos*, kuri žmogų lydėdavo per visą gyvenimą ir net po mirties.

Tas egzistencinis arba net transcendentinis ryšys nutrūksta, jauniems pradėjus vartoti desemantizuotą *savo duoną*, tapusią vien tik maistu. O štai senieji, kaip patiriame apsakymo pabaigoje, su duona tikriausiai išeis gražiai ir ramiai. Juk ir didysis varnas paskutiniajame apsakymo epizode senajai tik pasirodė, tad ir mirties šturpo neliko.

Svarbiausias veiksnys, kuris sugrupavo tos sodybos žmones, yra maistas. Štai kaip tų dviejų grupių veikimą supriešino tos dienos „menu“, turintis vis kitą prasmę viename ir kitame gyvenimo „gale“: *duona, pienas / degtinė, alus, vynas, mėsa, bulvės*. Kaip aiškėja iš viso apsakymo konteksto, savyje supriešinamas net ir pats duonos vaizdinys: *naminė duona / savo duona*. Taip duona supriešinama kaip simbolinis bei apeiginis maistas. Ji senųjų vartojama su kitu produktu – *pienu* (senieji valgę naminę duoną ją užgeria pienu), jaunieji *savo duoną* valgys su mėsa.

Tokiu būdu apsakymo veikėjai pasiskirsto į grupes pagal tai, kaip, kada, kur ir kokį maistą bei gėrimą vartoja. Taip supriešinamos jau mano minėtos kulinarinės kultūros, kurios yra viena svarbiausių šeimos santalkos, jos narių bendrystės išraiškų.

Naminės duonos paruošimo ir kepimo procedūros reikalauja sudėtingos technologijos, išmanymo, bendruomeninio veikimo (tai jausdami, sutartinai, beveik nesikalbėdami, visą dieną veikia abu senieji Rimkai), tam tikrų religinių bei mitinių įsijautimų. Tačiau kitos grupės elgsena, susijusi taip pat su maistu, suvokiama vien tik kaip *vartojimas*: alkio ir troškulio malšinimas, pagirių „gesinimas“ ir tradicinių vaišių parodija – papirkimas, derybos, nesantaika, iš vidaus kylantis nemotyvuotas pagėrusių bendrininkų piktumas.

Tuo metu, kai senieji užsiima duonos kepimo „apeigomis“, vyrai, su jais kartu ir žentas, prie Vandos parduotuvės „organizuoja“ išgėrimą, o Marytė namuose skuta bulves ir verda mėsą kitoms galimoms naminėms „vaišėms“. Štai degradavusios kulinarinės kultūros vaizdas ant dažno jaunesnės šeimynos stalo: garuojantis išvirtos mėsos „kalnas“, bulvių puodas, bekvapė ir beskonė *savo duona*, gėralo butelis ir neaiškaus skysčio pripildytos stiklinės užsigėrimui.

Kartu su šia kulinarinės kultūros degradacija, jos giliųjų simbolių ir apeiginių reikšmių praradimu yra prasidėjusi ir žmogiškųjų santykių drama, įtrūkimai tarp pačių artimiausių žmonių. R. Granauskas čia ir bus užčiuopęs užslėptą gyvensenos irimo veiksnį.

O juk tas senųjų rūpinimasis mažu rugių ploteliu, pagarbus jų kirtimas ir dorojimas (vis „mudu pačiu“ – autoriaus pavartota ši sena gramatinė dviskaitos konstrukcija gražiai atitinka ypatingą senųjų

sodybos gyventojų bendrystę), jų tupinėjimas apie duonkepę žentui jau neturi jokios prasmės – ir jis yra savotiškai teišus.

Kam tas tuščias senųjų plušinėjimas, kai jauniems jau visai nežinomi senųjų rugiapjūčių papročiai, kada rugiai dar būdavo pjaunami pjautuvais ar kertami dalgiais, sunkiai kuliami spragilais ar bloškiami jaujose, po to vėdinami, džiovinami, vėtomi, išrenkamos piktžolės, malami, persiojami. Dabar viskas paprasčiau, bet grūdus senasis į malūną veža dviračiu, nors tai padaryti patogiau būtų žento sunkvežimiu, gal net susimalti iš pavogtų kolūkio javų, kuriais užversta Rimkų duonkepė. Ir apskritai ar reikėjo tokių pastangų, kai riogso žentui priklausantys maišai – imk, kiek nori.

Beje, tų žento javų net ir malti neketinama – Marytė, atrodo, po truputį juos šers gyvuliams, o šie žento sekmadieniams „gamins“ mėsą. Todėl vos prabudęs Marytės vyras galvoja, kad tie senieji „dar su tais rugiais kvailiojo“, o Rimkui tiesiai pasako: „Išsimislį... Visokių juokų“. Jam visa tai jau panašu į senųjų vaidinimą, kuris neturi jokios praktinės naudos.

Tuo tarpu pabudę Marytės tėvai mintyse tarsi atkuria visą su duona susijusią žemdirbystės istoriją, kurios svarbiausias augalas buvo *rugys*, po tam tikrų procedūrų tampantis duona bei reprezentuojantis visą vegetacinį metų ciklą, pasibaigiantį bendruomenės vaisėmis, tai yra atsilyginant už talkinimą, darant naujas sutartis, kurios sutvirtinamos dalijantis duona, vartojant gėrimus bei kitokį tam reikalui tinkantį maistą.

Tačiau jaunųjų *savo duona*, praradusi šias simbolines gilumines išraiškas, neteko ir *vertikalios* praeitį ir dabartį, buvusiąsias ir dabarties kartas jungiančiosios galios. Juk Marytė paskutiniame apsakymo epizode *savo duoną* plėšte išplėšia iš girto vyro rankų. O juk taip nepagarbiai su duona anksčiau nebūdavo elgiamasi.

Tačiau dabar duona jau nėra tai, kas vienijo šeimą, – ji jau kitos kulinarinės kultūros, kasdieninio vartojimo produktas, be kurio neapsieina tiek jaunimas, kaip galima suprasti, tiek ir senimas, išskyrus tą vieną metų dieną, kai kepama *naminė duona*, kuri prie vieno stalo sutelks tik senuosius galudienius sodybų gyventojus. Taigi ir „kulinarinis konfliktas“ čia iškyla tik vienintelį kartą per metus.

Iš apsakymo „Duonos valgytojai“ sužinome, jog ir ši sodyba yra išskirtinė – su vienintele kaime užsilikusia duonkepe, kuri per metus *užkuriama tik kartą*, lyg čia veiktų kažkokia šventykla, senovinis aukuras ar ritualinė pakura, kurioje būtų gaminamas svarbiausias apeigų ritualinis produktas – duona.

Įsidėmėtina, jog laikydamiesi švaros ir rimties, senieji iš tikrųjų, kaip jau sakiau, primena apeigų vykdytojus ar net dvasininkus, kad metų ritualinis produktas būtų tinkamas apeigoms. Kam kitam būtų reikalingas tas menkas rugiapjūčių fragmentas – žemės lopinėlis rugiams vadinamuosiuose aruose, „didumo sulig veršiena“.

Pagal tai, kaip tuo metu elgiamasi ir kas daroma vienu ir kitu, apsakymo veikėjai susiskirsto tarsi į atskiras „komandas“ (žr. 3-ią lentelę). Tai *vertybių saugotojai ir jų turėtojai* Rimkai, senieji kaimo gyventojai, kurių veikimo būdas yra *bendruomeninis*, laikantis tam tikrų tradicinių elgsenos ir veiklos nuostatų.

3 lentelė

Vertybių turėtojai	Svetimasis įsibrovėlis	Tarpininkai	Antipodai
<i>Senieji kaimo gyventojai Rimkai</i> Vertybės: Tradicinė paskirtis ir įgūdžiai	<i>Žentas</i>	<i>Marytė, Vanda</i> Funkcijos: Sušvelninti abiejų grupių susidūrimus	<i>Visi jaunesni apsakymo veikėjai, Mineikis</i> Vertybės: Atsitiktinės arba ne

<p><i>Veikimo būdas:</i> Bendruomeninis, patirties ritualizavimas</p> <p><i>Perspektyvos:</i> Sodyboje nebus palikuonių</p>	<p><i>Veikimo būdas:</i> Tradicinių vertybių neigimas</p> <p><i>Perspektyvos:</i> neaiškios</p>	<p><i>Veikimo būdas:</i> Vyrių „tramdytojų“ vaidmuo</p>	<p>visada aiškios</p> <p><i>Veikimo būdas:</i> Suėjimai išgerti, susitarti. Veikimas <i>individualus</i></p> <p><i>Perspektyvos:</i> Marytė galbūt gimdys, kai įsikurs „netoli Skuodo“</p>
---	---	---	--

Tuo tarpu jaunesniųjų veikimas yra *individualus*, menkai derinamas su partneriais, *vertybės atsitiktinės*, ne visada aiškios, dažnai fiziologinio pobūdžio, susijusios su *vienkartiniu vartojimu* (kol išgeriamas butelis ir pan.)

Laiko veikmė. R. Granauskas atveria giliai po kasdienybės luobu slypinčius dalykus, senuosius Rimkus įstatydamas į sakralinio, kalendorinio bei vegetacinio laiko virsmo ratus. Čia laikas nuolat atsikuria ir nėra toks baisus, koks yra baigtinis, linijinis jaunųjų laikas (dėl to, kaip sakė senasis Rimkus, jiems bus sunku numirti).

Laiko cikliškumą, nenutrūkstamą gyvybės atsinaujinimo ratą ypač jaučia senoji Rimkienė, kai pusiamiegiais regi ant kapinių „marguojančius žiedus“. Apsakyme galime aptikti ir daugiau tokių nuorodų apie tai, kad tų žmonių laikas yra fiksuotas, pasikartojantis, jame tarsi iš anksto būna įrašyta, kaip, ką ir kada atlikti, kaip elgtis vienu ar kitu metu, kokio darbo imtis ir kada jį užbaigti.

Taigi čia niekada negalima sumaišyti tam tikros atliekamų darbų tvarkos, kai tuo tarpu žentas iš paties ryto dar nežino, ką visą dieną veiks, nes tas veikimas priklausys tik nuo kelių rublių pagirioms „užgesinti“. Vėl prisiminkime K. Donelaitį, kuris bara būrus, kam ko nors laiku nepadaro, – juk per gamtą, jos ciklus reiškiasi aukštesnė Dievo valia.

Veikė gana griežtas laiko kodeksas, kaip pastovi papročiais reguliuojama prievolė, visos gyvensenos modelis. Senieji gerai jautė metų, mėnesių, savaitių, švenčių ritmą, paros kaitą. Pagal tai tvarkė visus savo reikalus. Laikas jiems reikėsi ne mechaniškai pagal laikrodžių rodmenis, o kaip nenutrūkstantis gamtos vyksmas, ritmiška jos ženklų kaita.

Taigi seniesiems Rimkams didysis laiko skaičiuotojas dar tebėra gamta, todėl į laikrodžius ir nereikia dairytis, išskyrus tik vienintelį kartą, kaip toliau pamatysime. Vyresni gyvenę ir augę senajame kaime gali dar prisiminti, kad senoliams laikrodis būdavo tik tiek reikalingas, kad nepavėluotų į bažnyčią Mišioms. O šiaip į jį retai pažvelgdavo. Beje, ir jį dažnai nustatydavo pagal gaidžio rytmetinį giedojimą.

Taip pat ir duona, rugiai, jų sėja, priežiūra, apdorojimas buvo savotiškas žemdirbių kalendorius, tarsi kažin kieno amžiams užvestas, visą metų ciklą aprėpiantis laikrodis, rodantis kasmet užsidarančią laiko kartotę. Duona žmogų vedė ratu: iš nebūties – į gyvenimą, iš gyvenimo – į pomirtinį buvimą. Su duona ne vien pasitinkama, priimama į savo būrį, bet ir išlydima, su ja atsisveikinama. Tame laiko rate nieko nebuvo galima praleisti, sumaišyti, o tos tvarkos nesilaikančius turėdavo apimti nerimas, netikrumas, panašiai kaip žentą, kuris nežino, kada ir ko imtis.

Apsakymo pabaigoje gražiai pasakyta, kaip valgydami senieji traukia „giliai į save visa apimančią duonos kvapą“. Tai galima sieti ir su gyvenimo, ir su metų vegetacinio virsmo ratu, kurio svarbiausias

reprezentantas yra *duona virstantis rugys*, išreiškiantis tą visa apimantį šeimos, žmogaus ir gamtos bendrumą.

Iš tautosakos gerai žinomas pasakojimas apie *rugio kančią* (panašiai pasakojama ir lino kančia): jis pasėjamas, prižiūrimas, kankinamas žiemos speigais (todėl dainose jisai žiemkentėlis), išbalęs „žudomas“ pjautuvu ar dalgiu, malamas, turi išverti baisų karštį, o kiti grūdai tuoj pat „laidojami“ žemėn – vėl gražinami į uždara, nuolat besikartojantį gyvybės ratą, į kurį, kaip jau sakiau, su duona išeina ir žmogus.

Velnius, kuris klausosi pasakojimo apie rugio kančią, neištvėręs pabėga, nes tai gali išverti tik jvas ir žmogus. Per tokius išmėginimus *įžengiama į kultūrą*, o velnius lieka raistuose ir kitose neįaukiose gamtos vietose, už sukultūrintos aplinkos.

Todėl senieji ir „kvailioja“ nenorėdami pažeisti per amžius nusistovėjusios tvarkos, pakartodami *visą rugio kelią*: jis sėjamas mažame plotelyje, apdorojamas senais būdais bei savadarbiais rakandais – nupjaunamas, užmaišomas duonkubilyje, ruošama duonkepė, kūrenama skilomis, duona pašauinama sena liže.

Duonos kepimas krosnyje galėtų reikšti ciklinio laiko kulminaciją. Iš pasakojimo aišku, jog tas metas tikriausiai yra netrukus po rugiapjūtės. *Pirmoji duona*, jei geri metai ir ankstyva rugiapjūtė, būdavo kepama Oninėms (sakyta: šv. Ona – duonos ponija), taip pat Šv. Rokui ar Žolinei, tai yra dienoms, kurios siejamos su vegetacinio ciklo pabaiga ar tiesiog su derliaus dorėjimo užbaiga. Tokia proga iš šiųmečių rugių būdavo kepama apeiginė duona, kuri vieną laiką uždaro (pjūties pabaiga) ir atidaro kitą (žiemkenčių sėja).

Pirmoji duona būna labiausiai sakrališkai bei mitiškai paveiki, išreiškia sutelktinį bendrumą keliant vaišes, ją šventinant, atsidėkojant ir pan. Valgant pirmųjų rugių duoną tarsi vyksta jos įšventinimas. Tuo metu būna pašventinta ir vadinamoji šv. Agotos duona. Skyriuje „Medinis lietuvių epas“ priminiau, kad šios šventosios medinių skulptūrų siužetai neatitinka bažnytinio kanono, nes rankoje ji laiko duoną, kai ten turėtų būti pavaizduota nupjauta krūtis. Galima pagalvoti, jog taip kanonui nusižengdami meistrai tikriausiai pavaizdavo liaudies pasaulėžiūrai artimesnį dalyką: susiejo duoną ir pieną (krūtis), kaip yra ir apsakyme „Duonos valgytojai“.

Taigi duonos valgymas reikštų įžengimą tiek į naują virsmo ratą, tiek ruošimąsi pereiti į mirusiųjų pasaulį, steigiant savotišką gyvųjų ir mirusiųjų „partiją“ ar bendruomenę. Juk apie Medutį pasakyta, kad jo „vietoje jau niekas nebesėdės, tik įpiltas jam į stiklinę pienas ir padėta šalia duonos riekė“. *Valgant duoną* ir yra „pasirašoma“ sutartis su mirusiųjų pasaulio atstovu.

Štai kodėl visą dieną plušėjo Rimkai. Mirusieji nebūdavo pašalinami iš savo tarpo, panašiai tas bendrumas atkuriamas ir per Kūčias, padedant po lėkštelę išėjusiems iš gyvenimo, taip pat po šermenų paliekant nenukraustytą stalą namus paliekančiai vėlei paskutinį kartą pasimaitinti.

„*Pusė dviejų*“. Tai senojo Rimkaus žodžiai, kuriais pirmą kartą pranešamas tikslus dienos laikas. Taip sakoma jiems kiekvienam sėdint ant savo lovų, kai virš jų galvų – „*tas sieninis laikrodys*“. Tiesa, nei autoriaus, nei jų pačių nepasakyta, kuo konkrečiai ypatinga ši valanda, iki tol niekas į tą laikrodį lyg ir nežiūrėjo, nes iki tol pabudę senieji veikė pagal „gamtos laikrodį“. Autoriaus pasakyta, jog tai *didžiulis ir šventas vidurdienio metas* (išskirta šriftu – M. M.), kai tuo metu „toks neskaudus bejėgiškumas apima visas mintis“. Taigi kuo ypatingas tas metas, jeigu jis taip išskiriamas iš visos laiko tėkmės?

Atidžiai skaitydami apsakymą, tikriausiai būsime įsidėmėję Marytės žodžius, jog tai esąs *sekmadienis*, – vyrui poilsio diena, nes visą savaitę kažkur kratėsi sėdėdamas prie sunkvežimio vairo. Todėl dabar ilgiau miegąs, nedalyvauja tame rytmetiniame pabudimo ir ruošos šurmulyje.

Dabar mums jau žinomos kelios laiko nuorodos, jo kulminacijos: vegetacinio ciklo užbaiga, senųjų galudienis, šventa savaitės diena ir „pusė dviejų“, tai yra sekmadienio vidurdienis.

Taigi šios laiko kulminacijos susiduria ypatingą vidurdienio metą. Taip ima ryškėti svarbi tos sekmadienio valandos prasmė. Pagal dabartinį laiko skaičiavimą, Lietuvoje būtų pusė pirmos (rašant šį

apsakymą tada dar galiojo vadinamasis Maskvos laikas). Tikintieji žino, jog tai šventa sekmadienio valanda – Mišių metas.

Rimkų laikrodis į ciklinę laiko skaičiuotę įsiterpia svarbiausiu tos dienos metu, pertraukia jo uždaramą, įvesdamas dar ir pašventintą krikščionybės laiką. Tai ypatingas sekmadienio laikas, kurio metu žmonės ištinka nekasdieniškos patirtys. Viename apsakymo „Duonos valgytojai“ epizode pasakyta, jog dabar, kepant duoną, stoji „tokia tyla“. Šį visuotinės ramybės metą laikyta dideliu nusizengimu ką nors dirbti, užsiimti nebūtina ruoša, skubėti (kokie sulėtinti, ramūs senųjų judesiai ir veiksmai), netinkamai elgtis, kerštauti, keiktis, mainikauti ar net blogai apie ką nors galvoti, taip pat būdavo švariai persirengiama, apsišvarinama.

Tame pačiame, galima sakyti, mistiniame panirimo į nekasdieninę būseną epizode primenama galimybė, jog imsi „gyventi iš naujo“, tai yra apsivalysi, susitaisyti, nustumsi negerumus ir viduje atsinaujinęs būsi pasiruošęs „gražiai numirti“, kaip jau esu citavęs.

Dar reikia atkreipti dėmesį ir į tai, jog šią valandą – aukščiausiam laikų susidūrimo taške – jau *kepa duona*, kuri vaišių metu turės būti lyg ir pašventinta, iš kasdieninio maisto transformuota į kitą semantinį lygmenį. Atlikdami šiuos veiksmus Rimkai yra *ramūs*, nes ir jų pavardė kildinama iš žodžių *rimti*, *ramus*, *nurimęs* ir pan. Tai reiškia, jog jie gerai žino, ką daro ir kodėl daro, nepaisydami, kad visa aplinka semantiškai jau yra pasikeitusi.

Susipažinę su pašventinto laiko veikme, senųjų laikysena tuo metu, dabar pažvelkime, ką ir kaip veikia jaunesni. Marytę užtinkame skutančią bulves, apimtą vidinio nerimo ir sau pačiai dainuojančią (tą sekmadienio valandą paprastai būdavo giedama), žentas prie parduotuvės su vyrais „organizuoja“ išgėrimą.

Kaip jau sakyta, jaunesniųjų laikas yra linijinis: kelintą valandą atidarys parduotuvę, ar Vandutė „duos išgerti“, kada ją uždarys, kada vėl ateis sekmadienis, kuris jiems bus *poilsio diena*, o daugeliui – dar ir pagirios, sotas pavalgymas, išsimiegojimas, tą laisvo laiko kulminaciją paprastai pažymint dar ir išgėrimu.

O kas tą valandą ištinka Rimkus? Svarbų apsakymo veiksmo posūkį reiškia senojo žodžiai: „*prigulkim pogulio*“. Ši frazė iš viso apsakymo stilistinio audinio išsiskiria tuo, kad tai yra trumpiausias, vienintelis toks liepiamosios nuosakos tiesioginės kalbos sakinukas, reiškiantis, kaip toliau pamatysime, perėjimą į gana intensyvią vidinę psichologinę būseną, kurios reikšmę padės suvokti viso apsakymo kontekstas bei šio toks nusimanymas apie papročius, mitologiją bei religiją.

Jau žinome, kad pašovus duoną seniesiems Rimkams tą dieną išpuolė atokvėpio valanda, kol reikės pažiūrėti, ar ji gerai kepa. Užbaigus ruošą, atslūgus fizinei įtampai, pereinama į kitokios patirties veikmės lauką. Šis psichologinis atoslūgis Rimkų viduje yra labai intensyvus: grimztant į miegą, iškyla svarbiausių tos dienos veiksmų vaizdai ir patirtys, tai rengia skaitantįjį suprasti būsimą naminės duonos valgymo nekasdieniškumą, jos apeiginę bei sakralinę prasmę.

Snūdo apimtus senuosius ištinka neįprasti regėjimai. Rimkus „jaučia, kad grimzta gilyn kartu su daiktais, su vidurdienio šviesa už lango“, pro tą sekmadienio snaudulį iš šalies regi save, kaip neseniai jam einant per bulvių lauką aplink galvą sukosi balti drugiai, sudarydami lyg ir šventojo aurą. Tuo tarpu žentas kokių nors panašių regėjimų nepatiria, jam tik marguoja akyse, o į pavakarę virš tų pačių laukų mato tik raudonus ratilus, kurie primena lyg ir kaltę, lyg ir aukos vaizdinį.

Tokie skirtingi jų regėjimai bei nuojautos, kylančios iš skirtingų patirčių: senuosius apima šventumui artima apoteozė, o žentą – girtumo pojūtis. Rimkus yra apėmusi senatvės, mirties nuojauta, o jaunosius – svetimumas šiems namams, net sau patiems, bevaikystė ir savotiška benamystė.

Duonos liturgija. Apsakymo vyksmas, kai kurie vaizdiniai, veikėjų elgsena leidžia teigti dar vieną gana drąsų dalyką, jog visa tai primena *liturgiją*, tai yra tam tikrus Mišių aukojimo fragmentus.

Čia reikėtų dar kai ką pasakyti apie duoną, kurios prasmė tokia daugiareikšmė šiaurės tautose, taip pat ir Lietuvoje. Tai paaiškinama tuo, kad ji yra pirmas ir paskutinis tų kraštų gyventojų maistas. Todėl jos vaizdinys perleidžiamas per įvairiausias kultūros, mitologijos ir religijos sluoksnius.

Vienas iš tokių sluoksnių, asimiliavusių tradicinį duonos vaizdinį, yra Lietuvos valstiečių katalikų tikėjimas. Neretai duona būdavo *vadinama* šventa, už ją dėkojama Dievui, šventinama, pašventinta naudojama gydyti bei apsaugoti nuo gaisrų (mano minėta šv. Agotos duona), aukojama mirusiųjų vėlėms, imama į tolimą kelionę, į tremtį, laikoma ypač pagarbiai, o blogai su ja pasielgus, ją „ižeidus“, bučiuojama, atsiprašoma kaip šventenybės.

Be to, *rugio kelias*: jo kasmetinė gimimo, kankinimo, mirties ir prisikėlimo istorija, minėta „rugio kančia“ yra ištisa javo martirologija. Ar jo istorija neprimena evangelinių siužetų, ar bent iš tolo nesisieja su Kristaus auka, liturgine duonos tema? O juk lietuviškas mitologizuotas rugys savaip pakartoja mitines istorijas apie mirštančius ir prisikeliančius gyvybės dievus, primena vegetacinių galių išbandymus kankinimu ir mirtimi. Panašias istorijas ritualizuoja kai kurios kalendorinės, agrarinės apeigos ir papročiai.

Apsakyme į akis krinta *švaros / nešvaros* supriešinimas. Šventas arba sakralinių galių turintis daiktas imamas arba liečiamas tik *švariomis rankomis* šventomis dienomis, o sėdant prie stalo būtina *švariai persirengti*. Panašiai senieji Rimkai ruošiasi *duonos atėjimui*.

Štai kažkada veikė paprotys įvežant pirmuosius rugius į daržinę po ratais kloti švarią staltiesę, ką jau kalbėti apie tai, kad duona dedama tik ant švarios staltiesės ar rankšluosčio, kaip ir visos šventenybės namuose ar bažnyčioje. Tokiu būdu „Duonos valgytojų“ semantinės gijos veda į tuos kolektyvinės sąmonės klodus, kuriuose valstiečių katalikų tikėjimas asimiliavo senąją agrarinę ir mitinę patirtį.

Dabar reikia atkreipti dėmesį į tai, ką daro, kaip elgiasi apsakymo veikėjai su daiktais, kurie susieti arba gali būti siejami su duona ar pienu viename ir kitame jų gyvenimo „gale“. Panašu, jog Rimkų senosios trobos gale ruošiamasi laikyti savotiškas „namų mišias“. Ruošdamasi pasitikti svečius, „senoji tiesia ant stalo *rankšluostį* (išskirta šriftu – M. M.), atneša kepalą kaip vaiką, ant pusiau sulenktos rankos“, o tai primena Dievo stalą bažnyčioje. Senosios kaimynės į duonos vaišes ateina apsitaisiusios taip, kaip kaimo moterys sekmadieniais eidavo Mišių – juodom bažnytinėm suknelėm.

Dar reikia priminti, jog *stalas* namuose būdavo laikomas didelėje pagarboje: aplink jį telkdavosi šeima, prie jo sodinami garbingi svečiai, virš jo kerčioje, vadinamojoje krikstasuolėje, kabodavo šventųjų paveikslai. Toje garbingiausioje namų vietoje atliekamos naminės katalikų apeigos, atgiedami šermenys, sodinami jaunieji ir pan. Todėl čia laikytasi ypatingos švaros.

Taip užlaikomas stalas kaip tikrai yra senųjų namo pusėje. Tuo tarpu jaunųjų „gale“ ant jų stalo skersai užmestos kelnės žento, kuris, kaip apsakyme pasakyta, iš vakaro „jau labai gražus parėjo“. Kad tai labai negerai, patiriame vien iš senojo Rimkaus žvilgsnio į taip numestas kelnes – apie tai jis neprataria nė žodžio. Tik Marytė, supratusi tokį negerumą, jas numetė savo vyrui.

Dar kitas paslėptą prasmę turintis apyvokos daiktas yra *ližė* duonai į duonkepę pašauti. Motina jos ieško, kol pagaliau suranda taip pat žento išniekintą, nes jis „užkabinęs ant jos savo vatinį“. Apie ližę ji pagalvojo, kad „dvoks dabar benzinais iš tolo“. Tad šoka plauti „keliais vandenimis ir vis uosto“. Kai jau nesmirdi, „pasistato ližę ant koto, suima abiem rankom, žiūri, ar nepareina senasis iš ganyklų, *virš galvos blizga balta lenta, tai saulė jau pašokėjus aukščiau stogo* (išskirta šriftu – M. M.), įremia kaktą į šlapią medį, dar ilgai taip stovi“.

Aiškinantis šio vaizdo reikšmę, sunku susilaikyti nepagalvojus apie *monstranciją*, kurią primena statmenai motinos laikoma šviesi ližė, gretinama su saule. O juk monstrancija dar yra vadinama tikėjimo šviesos saule (viename K. Bradūno eilėraštyje apie ją pasakyta: saulės monstrancija). Todėl baltos blizgančios ir statmenai laikomos ližės ir dangaus šviesulio sugretinimas tik patvirtina tokią mintį.

Taigi ližė, duonkubilis nėra paprastos, bet kam naudojamos ir bet kaip užlaikomos priemonės duonai kepti, nes jie susiję su duonos raugu – stipria gyvybine galia, kurią perima duona ir jos valgytojai. Tas

raugas ten visada turi likti, nes su kiekvienu duonos užmaišymu jisai atgyja. Tačiau šį kartą jis buvo išniekintas „benzinais“, kurie folkloriniuose pasakojimuose, kaip ir derva ar kiti dvokiantys produktai, priklauso velniams (sakoma: smaluotas kaip velnias).

Kaip ir Mišių aukoj, taip ir lietuvių tikėjimuose bei apeigose *duona tampa kūnu*. Tai gali patvirtinti vestuvių paprotys jaunuosius pasitikti su duona, marčiai siūlyti kepalą kriaukšlę „ant sūnaus“, tai yra kad gimtų būsiamasis duondavys. Pagaliau prisiminkime, kaip senoji neša kepalą ant sulenktos rankos *kaip vaiką*, o paskutinėje apsakymo pastraipoje sakoma dar aiškiau, kad „*duona – tai sūnai*“ (išskirta šriftu – M. M.), dirvos, arklių žvengimas, geležies žvangėjimas kalvėje, apšarmoję rąstų vežimai iš miško, noras ilgai ir teisingai gyventi“.

Būdinga, kad Marytė nesėda prie senųjų Rimkų vaisių stalo, nedalyvauja *naminės duonos* kepimo „apeigose“. Tokią jos elgseną tikriausiai galima sieti su šios poros bergždumu, nes ji nedalyvauja tame akte, kuris sujungia vyriškumą ir moteriškumą – pieną ir duoną.

Vėl grįžkime prie paskutinės pastraipos, kur sakoma, kad „*pienas – jų dukterys*, tvartai, švarus rankšluostis pas šulinį baltas laukiantis veidas už kreivo stiklo“ (išskirta šriftu – M. M.). Per šių dviejų produktų susijimą yra išreiškiamas didysis, nuolat besikartojantis gyvenimo, gyvybės atsinaujinimo aktas.

Tačiau žentas savaip degraduoja pieno semantiką. Tai liudija elgesys su kibirais. Kaip stalas, taip ir indas, kuriame laikomas pienas, turi būti švarus. Tačiau žentas atsikėlęs „tebesvirduliuodamas eina padaryti į kibirą, tegu velnias tą gėrimą: spalva ruda – kaip arklio“, nes tas rudumas yra priešinamas su pieno baltumu. Taip pat ir Marytė, eidama melžti, „pastato kibirą į žolę, pati eina už daržinės“ atlikti panašaus reikalo.

Taip susidaro visa grandinė destruktivių, šiuos sakralizuojamus produktus paniekinančių veiksmų: žento kelnės ant stalo, šlapinimasis į kibirą, benzinu dvokiantis vatinis ant ližės, girtumas šventą dieną, nemaltų javų maišai, perkama *savo duona*.

Dabar, suvedant į vieną daiktą tai, kas jau buvo pasakyta, galima nuvažiuoti gerai išmaltomis vėžėmis. Tačiau verta vėl pacituoti A. Zalatorių. Jis rašė: „Pasaulis senuosius baugina, ir jie nenori jo įsileisti ne tik į gyvenimą, bet ir mintis; jaunuosius jis vilioja, žadėdamas naują egzistavimo formą, todėl jie veržiasi į jį ir nuolat apie jį galvoja“. A. Zalatorius net nemėgina pritaikyti tokiam atvejui labai tinkamos supriešinimo schemas: *jie / jie*.

Dalykas nėra jau toks paprastas. O vis dėlto, kad ir kaip mes vertintume žento veiksmus, jie gali būti suvokiami kaip jo *kančia*, nors ir pasireiškianti sunkiomis pagiriomis. Juk jis nieko neturi: nei praeities, kokių nors prisirišimų, nei vaikų, nei namų, nei vaizdinių, kurie galėtų suteikti prasmę jo visos savaitės trankymuisi sunkvežimiu, sekmadieniui, šeimai, kuri vis tebėra bergždžia. Yra *savo duona*, bet nėra *savo namų*, savos kultūrinės erdvės.

Senųjų Rimkų dar vis laukiama kūdikio kaip kokio atpirkėjo, tėvo žodžiais: „nebent anūkai pasimokys iš savo tėvų ir ims gyventi, viską mylėdami“. Tų „atpirkėjų“ bus laukiama jau ne čia, o sukombinavus statyti namą „gal prie pat Skuodo“. Žento veiksmai gerokai skiriasi nuo J. Apučio Gvildžio, kuris dar bando atkurti pairusius žmonių ryšius čia ir dabar. O R. Granausko apsakymo žentas yra pirmasis, kuris turės išmėginti kitokį gyvenimo būdą, todėl, kaip ir kiekvienam pirmeiviui, jam gresia pražūtis ar degradacija.

Tuo tarpu apsakyme yra ženklų, kurie gali būti siejami su *kančia*, *kentėjimu*. Tam nuo pirmųjų „Duonos valgytojų“ puslapių nuteikia raudona ryto spalva, mįslingas akmens šešėlis kieme, lyg tenai kas gulėtų atmetęs ranką. Tai primena „sulaužytą“ Nukryžiuotąjį, kuris gali būti panašus į dar nepabudusį, savo lovoje „kenčiantį“ pagiringą žentą. Apsakyme yra ir daugiau tokių ženklų, sietinų su *kančia*, auka ir Atpirkimo galimybe.

Tačiau senieji to padaryti jau negali ir nesiekia, jaunuosius palikę pačius sau. Jų vaisės primena Paskutinę vakarienę, mirtį ir prisikėlimą jau kitose laiko ir erdvės dimensijose, vartojant duoną ir pieną,

pakeitusį Mišių vyną. Duonos valgytojų bendruomenė daro savo įnašą į aukos aktą, patirdama, kaip jau esu kartojęs, „visa apimantį duonos kvapą“, kuris tuo metu reiškia VISA, – viso gyvenimo atsiskleidimą ir dievytės pajautą per duoną, per jos transcendentinę reikšmę.

Marcelijus Martinaitis, *Laiškai Sabos karalienei*, esė romanas, Vilnius: Tyto alba, 2002, p. 207–233.